

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1
НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТЕМА 1
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЯК ВИД
СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Мета: розкрити сутність і особливості правового регулювання як виду соціального регулювання суспільних відносин у контексті природно-правового підходу до праворозуміння.

План:

1. Поняття та необхідність соціального регулювання суспільних відносин. Види соціального регулювання суспільних відносин: ненормативне (індивідуальне) та нормативне регулювання.
2. Соціальні та технічні норми: їх поняття та співвідношення.
3. Класифікація соціальних норм: за способом встановлення та забезпечення соціальних норм; за змістом соціальних норм.
4. Співвідношення юридичних норм з іншими видами соціальних норм (нормами моралі, звичаями, релігійними нормами, корпоративними нормами).
5. Поняття та структура юридичної норми. Проблема співвідношення юридичної норми та статті нормативно-правового акту.

Перелік ключових термінів і понять: природно-правовий підхід, соціальне регулювання, нормативне регулювання, ненормативне (індивідуальне) регулювання, соціальні норми, технічні норми, норма права, норми моралі, звичаї, релігійні норми, корпоративні норми, гіпотеза, диспозиція, санкція, нормативно-правовий акт.

1. Поняття та необхідність соціального регулювання суспільних відносин. Види соціального регулювання суспільних відносин: ненормативне (індивідуальне) та нормативне регулювання

Соціальне регулювання – це цілеспрямований вплив на поведінку людей з метою впорядкування суспільних відносин, їх гармонізації та розвитку. Необхідність такого регулювання обумовлена потребою узгодження інтересів окремих індивідів із загальносуспільними інтересами.

Людина є соціальною істотою, яка не може існувати поза суспільством. Взаємодіючи з іншими, вона стає учасником різноманітних суспільних відносин, які потребують впорядкування для забезпечення соціальної стабільності та прогресивного розвитку.

З точки зору природно-правового підходу, регулювання суспільних відносин має відповідати вищим принципам справедливості, рівності та свободи, які є невід'ємними від людської природи та передують позитивному праву.

Види соціального регулювання:

Ненормативне (індивідуальне) регулювання – це впорядкування поведінки людей шляхом разових, персоніфікованих регулятивних акцій, розрахованих на одноразове застосування. До них належать:

- індивідуальні вказівки;
- рекомендації;
- побажання;
- прохання;
- заохочення конкретної особи;
- застосування примусових заходів.

Нормативне регулювання – це впорядкування поведінки людей за допомогою загальних правил, зразків, моделей – норм, розрахованих на багаторазове застосування у типових ситуаціях і обов'язкових для всіх учасників суспільних відносин.

2. Соціальні та технічні норми: їх поняття та співвідношення

Соціальні норми – це правила поведінки, що регулюють відносини між людьми, встановлюються в суспільстві відповідно до загального уявлення про добро і зло, справедливе і несправедливе, корисне і шкідливе. Вони формуються в процесі історичного розвитку суспільства.

Технічні норми – це правила взаємодії людей з природою, знаряддями праці, технікою, які встановлюють найбільш раціональні методи, прийоми і способи поведінки людини як діючої сили в системі "людина-техніка" або "людина-природа".

Співвідношення соціальних і технічних норм:

1. Відрізняються за об'єктом регулювання: соціальні норми регулюють відносини між людьми, технічні – відносини людини з природою, технікою.

2. Технічні норми можуть набувати соціального характеру, коли їх дотримання стає соціально значущим і забезпечується суспільством (технічно-юридичні норми).

3. За походженням: соціальні норми формуються суспільством, технічні – виникають на основі пізнання законів природи та техніки.

4. За наслідками порушення: порушення соціальних норм викликає суспільний осуд різної інтенсивності, порушення технічних норм призводить до негативних матеріальних наслідків.

З позиції природного права, обидва види норм мають служити благу людини, сприяти її гармонійному розвитку та самореалізації.

3. Класифікація соціальних норм: за способом встановлення та забезпечення соціальних норм; за змістом соціальних норм

За способом встановлення та забезпечення:

1. Норми права (юридичні норми) – встановлюються або санкціонуються державою, забезпечуються державним примусом.

2. Норми моралі – складаються в суспільстві на основі уявлень про добро і зло, справедливість, забезпечуються силою громадської думки.

3. Звичай – формуються стихійно в результаті багаторазового повторення певних дій, забезпечуються силою традиції та звички.

4. Релігійні норми – встановлюються різними релігійними організаціями, забезпечуються авторитетом віри та релігійними санкціями.

5. Корпоративні норми – створюються організаціями для регулювання відносин своїх членів, забезпечуються організаційними заходами.

За змістом соціальних норм:

1. Політичні норми – регулюють відносини між соціальними групами, націями, народами з приводу політичної влади.

2. Естетичні норми – регулюють відносини між людьми з точки зору категорій прекрасного і потворного.

3. Норми культури – регулюють правила поведінки в громадських місцях, побуті, сім'ї.

4. Організаційні норми – регулюють порядок утворення і функціонування державних органів та громадських організацій.

Природно-правовий підхід наголошує на тому, що всі соціальні норми повинні відповідати вищим принципам справедливості, які є вродженими, природними для людини. Позитивне право має відображати ці природні принципи, а не суперечити їм.

4. Співвідношення юридичних норм з іншими видами соціальних норм (нормами моралі, звичаями, релігійними нормами, корпоративними нормами)

Юридичні норми і норми моралі:

1. Спільні риси:

- Єдина мета – регулювання суспільних відносин;
- Формують систему цінностей у суспільстві;
- Виступають мірилом свободи особи

2. Відмінності:

- За походженням: право формується державою, мораль – суспільством;

– За формою вираження: право має чітко визначену форму, мораль не має формалізованого вираження;

– За способом забезпечення: право забезпечується державним примусом, мораль – суспільною думкою;

– За сферою дії: право регулює більш значущі відносини, мораль – ширше коло відносин;

– За оцінкою поведінки: право оцінює лише зовнішні прояви, мораль – і внутрішні мотиви

Юридичні норми і звичаї:

1. Спільні риси:

– Загальнообов'язковий характер;

– Виникають у результаті багаторазового повторення

2. Відмінності:

– За походженням: право створюється цілеспрямовано, звичаї – стихійно;

– За формою закріплення: право має письмову форму, звичаї переважно не мають;

– За динамікою: право змінюється швидше, звичаї – консервативні;

– За забезпеченням: право забезпечується державою, звичаї – силою традиції.

Юридичні норми і релігійні норми:

1. Спільні риси:

– Нормативний характер;

– Регулюють значущі суспільні відносини

2. Відмінності:

– За походженням: право походить від держави, релігійні норми – від релігійної організації;

– За обґрунтуванням: право спирається на раціональне обґрунтування, релігійні норми – на віру;

– За забезпеченням: право забезпечується державою, релігійні норми – релігійними санкціями

Юридичні норми і корпоративні норми:

1. Спільні риси:

– Писаний характер;

– Створюються спеціальними органами.

2. Відмінності:

– За масштабом дії: право діє на всій території держави, корпоративні норми – в межах організації;

– За способом забезпечення: право забезпечується державним примусом, корпоративні норми – організаційними заходами.

З природно-правової точки зору, юридичні норми повинні гармонійно співіснувати з іншими соціальними нормами, особливо з нормами моралі, доповнюючи їх, але не суперечачи основним моральним засадам суспільства.

5. Поняття та структура юридичної норми. Проблема співвідношення юридичної норми та статті нормативно-правового акту

Юридична норма – це формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується можливістю державного примусу.

З позиції природно-правового підходу, юридична норма має відображати об'єктивні закономірності суспільного життя та природні права людини. Вона є не просто приписом державної влади, а вираженням об'єктивної справедливості.

Структура юридичної норми включає три елементи:

1. Гіпотеза – частина норми, що вказує на умови, за наявності яких норма підлягає застосуванню. Вона відповідає на питання: коли? за яких обставин?

2. Диспозиція – частина норми, що містить саме правило поведінки, вказує на права та обов'язки суб'єктів. Відповідає на питання: що саме необхідно зробити? яка поведінка дозволена, заборонена чи обов'язкова?

3. Санкція – частина норми, яка вказує на негативні наслідки недотримання правила поведінки, встановленого диспозицією. Відповідає на питання: що буде за порушення норми?

Види структурних елементів:

Види гіпотез:

- Прості – містять одну умову дії норми;
- Складні – містять декілька умов;
- Альтернативні – передбачають декілька умов, за наявності хоча б однієї з яких норма починає діяти.

Види диспозицій:

- Прості – прямо встановлюють правило поведінки;
- Описові – описують ознаки певної поведінки;
- Відсилні – відсилають до інших норм;
- Бланкетні – відсилають до норм інших галузей права.

Види санкцій:

- Абсолютно визначені – точно встановлюють міру відповідальності;
- Відносно визначені – встановлюють межі відповідальності (від і до);
- Альтернативні – передбачають можливість застосування однієї з декількох санкцій.

Проблема співвідношення юридичної норми та статті нормативно-правового акту полягає в тому, що не завжди юридична норма повністю відповідає одній статті. Існують такі варіанти співвідношення:

1. *Повний збіг норми і статті* – стаття містить усі три елементи норми права (гіпотезу, диспозицію та санкцію).

2. *Норма права міститься в кількох статтях одного нормативно-правового акту* – елементи юридичної норми «розкидані» по різних статтях (наприклад, гіпотеза – в одній статті, диспозиція – в другій, санкція – в третій).

3. *Норма права міститься в статтях різних нормативно-правових актів* – елементи норми містяться в різних законах або інших нормативних актах.

4. *Стаття містить кілька юридичних норм* – в одній статті міститься декілька правил поведінки.

З точки зору природно-правового підходу, важливо не стільки формальне співвідношення норми і статті, скільки те, чи відображає норма в будь-якому її оформленні природні права і свободи людини, чи сприяє вона справедливому регулюванню суспільних відносин.

Природно-правова концепція наголошує на первинності змісту правової норми порівняно з її формою. Якщо стаття закону суперечить природним правам людини, вона не може вважатися правовою, навіть якщо з формальної точки зору є чинною.

Висновки

Соціальне регулювання суспільних відносин є необхідною умовою існування суспільства як цілісної системи. Серед різноманітних видів соціального регулювання правове регулювання посідає особливе місце завдяки його формальній визначеності, загальнообов'язковості та забезпеченню державним примусом. Водночас воно не існує ізольовано, а тісно взаємодіє з іншими видами соціальних норм – моральними, релігійними, звичаєвими та корпоративними.

З позиції природно-правового підходу, правові норми повинні відображати об'єктивні закономірності суспільного життя та відповідати вищим принципам справедливості, рівності та свободи. Їхня легітимність визначається не лише формальним встановленням державою, а й змістовною відповідністю природним правам людини.

Юридичні норми мають чітку структуру, що включає гіпотезу, диспозицію та санкцію, хоча в нормативно-правових актах ці елементи

можуть розміщуватися в різних статтях або навіть у різних документах. Таке структурування забезпечує ефективність правового регулювання суспільних відносин.

У сучасному суспільстві правове регулювання набуває дедалі більшого значення, проте воно залишається лише одним із видів соціального регулювання, що діє у взаємодії з іншими його видами, утворюючи цілісну систему соціального контролю та забезпечуючи стабільність і розвиток суспільства.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке соціальне регулювання суспільних відносин та яка його необхідність з позицій природно-правового підходу?
2. Охарактеризуйте основні відмінності між нормативним та ненормативним (індивідуальним) регулюванням суспільних відносин.
3. Яка різниця між соціальними та технічними нормами? Наведіть приклади кожного виду норм.
4. Назвіть основні види соціальних норм за способом їх встановлення та забезпечення. Яке місце серед них посідають юридичні норми?
5. Що спільного та відмінного між юридичними нормами та нормами моралі?
6. Поясніть, у чому полягає особливість взаємодії юридичних норм з релігійними нормами та звичаями.
7. Охарактеризуйте структуру юридичної норми та її основні елементи.
8. Які існують види гіпотез, диспозицій та санкцій юридичних норм? Наведіть приклади.
9. У чому полягає проблема співвідношення юридичної норми та статті нормативно-правового акту?
10. Яке значення природно-правового підходу для розуміння сутності правового регулювання суспільних відносин?

Тести для самоконтролю:

1. Яке з наведених визначень найточніше характеризує соціальне регулювання?

- а) примусовий вплив на поведінку людей з боку держави;
- б) цілеспрямований вплив на поведінку людей з метою впорядкування суспільних відносин;
- в) спонтанна організація відносин між людьми;
- г) наукове дослідження суспільних процесів.

2. До ненормативного (індивідуального) регулювання належить:

- а) закон;
- б) звичай;
- в) індивідуальна вказівка керівника;
- г) релігійна норма.

3. Технічні норми регулюють:

- а) відносини між людьми в суспільстві;
- б) взаємодію людей з природою, знаряддями праці, технікою;
- в) внутрішньо-організаційні відносини;
- г) політичні відносини.

4. За способом встановлення соціальні норми поділяються на:

- а) правові, політичні, естетичні;
- б) норми права, моралі, звичаї, релігійні, корпоративні;
- в) прості, складні, альтернативні;
- г) загальні, спеціальні, виняткові.

5. Що відрізняє юридичні норми від інших соціальних норм?

- а) загальнообов'язковість;
- б) нормативність;
- в) забезпеченість державним примусом;
- г) регулювання поведінки людей.

6. Яка частина юридичної норми містить саме правило поведінки?

- а) гіпотеза;
- б) диспозиція;

- в) санкція;
- г) преамбула.

7. Який вид гіпотези передбачає декілька умов, за наявності хоча б однієї з яких норма починає діяти?

- а) проста;
- б) складна;
- в) альтернативна;
- г) безумовна.

8. Яке співвідношення юридичної норми та статті нормативно-правового акту не є типовим?

- а) повний збіг норми і статті;
- б) норма права міститься в кількох статтях одного нормативно-правового акту;
- в) норма права міститься в статтях різних нормативно-правових актів;
- г) норма права не може бути відображена в статті нормативно-правового акту.

9. З позиції природно-правового підходу, юридичні норми повинні:

- а) бути обов'язково санкціоновані державою;
- б) відповідати принципам справедливості, рівності та свободи;
- в) мати чітку структуру (гіпотезу, диспозицію, санкцію);
- г) формулюватися з використанням юридичної термінології.

10. Які з наведених норм найближчі до юридичних за способом встановлення?

- а) норми моралі;
- б) релігійні норми;
- в) корпоративні норми;
- г) норми звичаїв.

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте конкретну життєву ситуацію (наприклад, порушення правил етикету в громадському транспорті) з точки зору різних соціальних

регуляторів. Визначте, які соціальні норми (правові, моральні, релігійні, звичаєві) регулюють дану ситуацію та які наслідки може мати їх порушення. Виявіть, чи існують протиріччя між різними видами соціальних норм у цій ситуації.

2. Знайдіть у законодавчих актах (Кримінальному кодексі, Цивільному кодексі, Кодексі про адміністративні правопорушення) по три приклади юридичних норм та визначте їх структурні елементи (гіпотезу, диспозицію, санкцію). Порівняйте, як розташовані ці елементи в статтях нормативно-правових актів. Визначте види гіпотез, диспозицій та санкцій у знайдених нормах.

3. Знайдіть приклад правової колізії (суперечності між нормами права) або прогалини в праві. Запропонуйте шляхи їх вирішення з позиції природно-правового підходу. Обґрунтуйте свою позицію, посиляючись на принципи справедливості, рівності та свободи.

4. Виберіть конкретну сферу суспільних відносин (сімейні, трудові, політичні тощо) та проведіть порівняльний аналіз регулювання цих відносин правовими та моральними нормами. Визначте спільні та відмінні риси такого регулювання, а також випадки, коли норми права та моралі можуть суперечити одна одній.

5. Змодельуйте процес створення нормативно-правового акту для регулювання певних суспільних відносин (наприклад, використання штучного інтелекту). Визначте, які соціальні відносини потребують правового регулювання, які правові норми доцільно встановити, яку структуру повинні мати ці норми. Обґрунтуйте свої пропозиції з позиції природно-правового підходу.

Теми доповідей для презентації на практичному занятті:

1. Еволюція соціального регулювання: від звичаю до права.
2. Природно-правовий підхід до праворозуміння: історія становлення та сучасне трактування.

3. Співвідношення правового та морального регулювання в сучасному суспільстві.

4. Технічні норми та їх юридичне значення в умовах технологічного прогресу.

5. Релігійні норми як джерело права: історичний та сучасний аспекти.

6. Корпоративні норми в системі соціального регулювання: правовий статус та ефективність.

7. Проблема співвідношення юридичної норми та статті нормативно-правового акту в юридичній техніці.

8. Санкції в юридичних нормах: види, функції та проблеми застосування.

9. Індивідуальне регулювання суспільних відносин: межі та співвідношення з нормативним регулюванням.

10. Правове регулювання в умовах цифровізації: нові виклики та перспективи.

Ситуативні задачі:

1. Громадянка Н., яка працює медсестрою в державній лікарні, відмовилася брати участь у проведенні абортів, посилаючись на свої релігійні переконання. Керівництво лікарні винесло їй догану за невиконання професійних обов'язків і пригрозило звільненням у разі повторної відмови. Громадянка Н. звернулася до суду, стверджуючи, що її право на свободу віросповідання порушено.

Визначте, які види соціальних норм стикаються в цій ситуації. Проаналізуйте ситуацію з позиції природно-правового підходу. Запропонуйте правове вирішення даного конфлікту, яке враховувало б інтереси всіх сторін. Чи можуть релігійні норми бути підставою для невиконання юридичних норм? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Законодавчий орган держави Н. прийняв закон, який дозволяє евтаназію (припинення життя невиліковно хворої людини за її згодою) за певних умов. Значна частина суспільства, включаючи релігійні організації та

деяких медичних працівників, виступила проти цього закону, вважаючи його аморальним і таким, що суперечить природному праву на життя.

Проаналізуйте ситуацію з точки зору співвідношення норм права та моралі. Чи може закон, який суперечить моральним нормам значної частини суспільства, вважатися легітимним? Розгляньте аргументи «за» і «проти» даного закону з позиції природно-правового підходу. Запропонуйте шляхи вирішення конфлікту між правовими та моральними нормами в даній ситуації.

3. Стаття 185 Кримінального кодексу України визначає крадіжку як таємне викрадення чужого майна і встановлює покарання у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправних робіт на строк до двох років, або арешту на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років.

У той же час, стаття 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає, що дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки вважається таким, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Визначте структурні елементи (гіпотезу, диспозицію, санкцію) в наведених нормах права. Знайдіть відмінності у розташуванні цих елементів у статтях різних нормативно-правових актів. Визначте види гіпотез, диспозицій та санкцій у цих нормах. Поясніть, як розмежовуються сфери дії кримінальної та адміністративної відповідальності у наведеному прикладі.

4. У гірському селі існує давній звичай щодо користування спільним пасовищем. Згідно з цим звичаєм, кожна родина має право випасати на спільному пасовищі кількість худоби, пропорційну розміру земельної ділянки, якою вона володіє. Новий житель села, який придбав невелику ділянку, почав випасати на спільному пасовищі значно більше худоби, ніж дозволяв звичай,

посилаючись на те, що юридично пасовище є комунальною власністю, і він має таке ж право на його використання, як і інші жителі села.

Визначте, які види соціальних норм регулюють дану ситуацію. Проаналізуйте конфлікт між звичаєвими та юридичними нормами в цьому випадку. Чи має звичай юридичну силу в цій ситуації? Обґрунтуйте свою відповідь. Запропонуйте шляхи врегулювання даного конфлікту з урахуванням природно-правового підходу.

5. Під час будівництва багатоквартирного житлового будинку забудовник відхилився від затверджених державними будівельними нормами (ДБН) технічних вимог щодо звукоізоляції між квартирами. Після введення будинку в експлуатацію власники квартир почали скаржитися на недостатню звукоізоляцію, але забудовник відмовився усувати недоліки, аргументуючи це тим, що будинок пройшов технічний контроль і був введений в експлуатацію уповноваженими органами, а отже, відповідає всім юридичним вимогам.

Визначте, які технічні та юридичні норми застосовуються в даній ситуації. Проаналізуйте співвідношення технічних і юридичних норм у будівельній галузі. Чи є порушення технічних норм (ДБН) одночасно порушенням юридичних норм? Обґрунтуйте свою відповідь. Запропонуйте правові механізми захисту прав власників квартир у даній ситуації. Розгляньте ситуацію з позиції природно-правового підходу: чи відповідає поведінка забудовника принципам справедливості?

Додаткова література:

1. Биля-Сабадаш І. О., Суходубова І. В. Принцип обґрунтованості нормотворчої діяльності: загальнотеоретична характеристика та нормативно-правове закріплення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 24–30.

2. Єрофєєва М. М. До питання колізій в законодавстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 33–37.

3. Іщенко І. А. Система правового регулювання суспільних відносин в умовах правової державності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 222 с.

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254/к96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

5. Куракін О. М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 1. С. 46–50.

6. Попова О. В. Нормотворчий процес та правозастосування : навчальний посібник. Київ : НУБіП України, 2022. 168 с.

7. Попова О. В. Правова культура особистості : навчальний посібник. Київ, 2021. 186 с.

8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Львів : Край, 2007. 192 с.

9. Риднюк В. І. Нормотворча діяльність : навчально-методичний посібник. Київ : КНЕУ, 2009. 168 с.

10. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України ; ХНУВС. Харків, 2018. 416 с.

11. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

12. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. *Підприємництво. Господарство і право*. 2020. № 4. С. 262–267.